

ВИКЛАДАННЯ МИСТЕЦТВА В ШКОЛІ: НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ Й МЕТОДИ

Лариса Алексеева,
доктор пед. наук, Інститут художньої освіти РАО (м. Москва)

У статті розкриваються основні тенденції викладання мистецтва в загальноосвітній школі, пропонуються нетрадиційні форми організації навчання. Розроблено «предметні» методи і прийоми – «входження» в культуру, художньо-синкретичного узагальнення інформації, невербального емоційного відгуку, художнього колажу тощо, спрямовані на поглиблення процесу сприйняття мистецтва, осягнення художньої культури людства в усьому її різноманітті, розвиток у школярів уміння вносити елементи новизни, оригінальності та унікальності до будь-якої обраної сфери діяльності.

Ключові слова: художня культура, мистецтво, форми, методи навчання.

Видатний російський учений, психолог і творець теорії та практики розвивального навчання В. Давидов в одній із робіт так визначив своє ставлення до навчання мистецтва в школі взагалі: «Школа повинна вводити людину в мистецтво стільки ж часу, так само послідовно, як і в математику. І я не знаю, що важливіше!» [1, с. 170]. У цьому вбачаємо, з одного боку, керівництво до наукових, педагогічних дій і очевидну проблему, зумовлену існуючою ситуацією в галузі викладання мистецтва, яка досить докладно висвітлена в різних публікаціях. У сучасному російському соціумі, загальній картині культурного життя очевидні спільні тенденції, які є, по суті, результатом навчання мистецтва на уроках за два-три останні десятиліття, від загальноосвітньої школи до вищої професійної освіти.

Перша тенденція – викладання мистецтва як спосіб без особливих зусиль (з боку учнів, а інколи й з боку викладача) провести навчальний час і в цілому досягти певного результату: говорити про мистецтво (музичне, образотворче та ін.), слухати музичні твори або розглядати живописні полотна, сформувані необхідні предметні знання, вміння та навички. У результаті сучасне покоління може непогано співати, рухатися під музику, займатися комп'ютерною графікою тощо, отримати дуже гарну загальну середню освіту в галузі мистецтва. Неабиякою мірою цьому сприяють і засоби масової інформації, що культивують російські передачі типу «Фабрики зірок», «Хвилини слави» та ін. Такі сучасні види художньої самодіяльності, безумовно, долучають молодь до різних форм культурного дозвілля, певною мірою підвищують і рівень виконання, але при цьому орієнтують на швидкий успіх, поверхнєве ставлення до справді творчих, духовних досягнень у галузі мистецтва.

Друга тенденція – це навчання «життя в мистецтві», коли маленькій людині не тільки дають можливість удос-

коналювати певне коло вмінь і навичок (у системі загальної або навіть професійної освіти), а й показують мистецтво як надзвичайне явище, народжене людиною, яке впродовж тисячоліть несло в собі виняткову духовну силу, служило «зброям» у боротьбі з несправедливістю та соціальним злом, надихало на подвиги. Це таке викладання, коли, долучаючи вихованця до мистецтва, розкривають його справжнє значення в житті людини, спонукають до свідомого вираження людського стану у звуках, барвах, рухах, підводять до розуміння «осмисленого життя» мистецтва, сприяють художньому втіленню хвилюючих почуттів і думок у живопису, танці, співі тощо.

Пропоновані далі нетрадиційні форми, методи та прийоми викладання мистецтва в школі не претендують на винятковість і обов'язковість застосування на всіх рівнях системи загальної освіти. Скоріше закликають до особливої, підвищеної уваги до формування духовного світу людини, що росте, з надією в недалекому майбутньому все ж констатувати як результат – «життя в мистецтві» переважної більшості сучасного молодого покоління. Серед таких форм варто насамперед назвати «урок-портрет», «урок-інтерв'ю» та «урок-прогноз» («арт-прогноз»). Їх використання в загальноосвітній школі не тільки сприяє засвоєнню навчального матеріалу, а й активізує мислення школярів, розвиває прагнення до самоосвіти, учить змістовному спілкуванню з однолітками, а в підсумку – робить художньо-педагогічний процес захоплюючим.

«Уроки-портрети» передбачають не тільки знайомство з видатними діячами мистецтва, їхньою багатогранною обдарованістю і знаменними подіями творчого життя. Головне їхнє призначення вбачаємо в тому, щоб показати учням, як із маленької дитини формується унікальна особистість, і визначити найважливіші якості, що цьому сприяють, – спрямованість до естетичних ідеалів

і досконалості, надзвичайна завзятість у досягненні мети, працьовитість тощо. Огляд «портретів» виконавців і видатних діячів мистецтва приводить до розуміння багатогранності, своєрідної універсальності професіоналізму в поєднанні з неповторністю. Ця відмінність від загалу, безумовно, визначається особистісною самобутністю і духовною винятковістю, особливим «художнім почерком». На таких уроках передбачено обговорення проблем: передумови й наслідки творчої обдарованості, непересічність як суть художнього начала в усіх його проявах, вплив характеру людини на досягнення мети у творчому житті, співвідношення природної художньої самобутності та докладених протягом усього життя зусиль, місце і роль мистецтва для всіх і кожного тощо.

«Урок-інтерв'ю», діалог з майстром мистецтва – це можливість організувати зустрічі з видатною людиною, відомою у своєму регіоні, місті, яка присвятила своє життя мистецтву (театральному, образотворчому, танцювальному, музичному та ін.). Залежно від підготовки учнів можна заздалегідь і не обговорювати зміст їхніх запитань. Якщо ж необхідна попередня робота, то учнів варто націлити на обговорення сучасних проблем художньої культури, значущих подій творчого життя, ідеалів у мистецтві тощо. Присутність у класі людини мистецтва (скульптора, музиканта, виконавця народних пісень і танців тощо) безумовно стане для дітей яскравою подією на тлі всього навчального процесу, й не лише тому, що такі люди вже своєю появою створюють особливу творчу атмосферу, щирю й емоційну. Люди, що «живуть мистецтвом», мають особливу художню захопленість і здатність піднімати і просвітлювати.

Якщо ж немає можливості запросити в клас видатного діяча мистецтва, то в ролі «майстра» може виступити сам учитель мистецтва. Тут з його боку можлива навмисна «провокація» своєрідними відповідями на оригінальні запитання учнів. Оригінальність стосується, в першу чергу, проблем мистецтва, творчого кредо, професійних позицій, культурного дозвілля тощо. У ролі «майстра» («майстрів») можуть бути й учень або кілька учнів, інші ж мають пропонувати різні питання для обговорення. Урок у такій формі показовий у багатьох відношеннях. Для вчителя очевидними стануть такі важливі проблеми: значення мистецтва в житті молодого покоління, рівень комунікативної культури учнів, ступінь змістовності запитань і відповідей, емоційний відгук на проблеми сучасного мистецького життя суспільства, духовно-моральні та естетичні устремління дітей, орієнтації їхнього культурного дозвілля.

«Урок-прогноз «Мистецтво в третьому тисячолітті» – це обговорення майбутнього розвитку мистецтва. Тут кожному учню дається можливість не тільки розмірковувати про майбутнє будь-якого виду мистецтва, його

змістовної сторони, специфіку виражальних засобів, співвідношення краси й технічної майстерності, національної самобутності, а й усвідомити ступінь своєї відповідальності за це майбутнє. Підстава для цього – багатоглибка історія розвитку нашої цивілізації, невіддільна від Мистецтва як прояву духовної сутності людини. На такому уроці сучасні діти роблять висновки щодо культурно-історичного значення різних видів мистецтва загалом, осмислюють його еталони і духовну цінність, але найголовніше, – «озираючись назад», на скарги світової культури, вчать «дивитися вперед», визначаючи власне художньо-естетичне, духовне майбутнє. Серед орієнтовних питань для обговорення можуть бути запропоновані такі: «Уявлення про мистецтво наступного тисячоліття»; «Безсмертя мистецтва: докази або спростування»; «Nel verore il bello (Тільки правдиве прекрасне)».

Пропонуючи короткий опис спеціальних, «предметних» методів і прийомів для вирішення різноманітних завдань викладання мистецтва, слід підкреслити їхню спрямованість на розвиток у дітей уміння вносити елементи новизни, оригінальності та унікальності в будь-яку обрану сферу діяльності.

Наскільки на уроках мистецтва доречні окремі методичні прийоми, наведені нижче, вирішувати самому вчителю.

Метод «входження» в культуру, що висновується із загальної послідовності культурного розвитку зростаючої людини. Метод організує процес пізнання художньої культури, починаючи з розгляду культурного розмаїття та унікальності навколишнього світу, накопичення художніх вражень, розпізнавання палітри естетичних почуттів інших людей і, переходячи до вираження власних художніх переживань з допомогою різних видів мистецтва, розуміння особливого значення «відгомону минулого» в культурі сьогодення, усвідомлення причетності кожного учня до культурної спадщини майбутнього. Таке «входження в культуру» стає для учнів і способом самопізнання, однією з форм освоєння навколишньої художньої дійсності, де з особливою силою проявляється *міра справжньої культури* в одиничному (окремо взятої особистості) і загальному (колективному).

Метод художньо-синкретичного узагальнення інформації, коли сукупність засобів виразності різних мистецтв дозволяє розкрити сенс мистецтва як такого, цілісного й неподільного, що виражає духовну сутність людини незалежно від обраних засобів – пози, жесту, фарб, звуків тощо. Цей метод спрямований на пробудження «інстинкту творчості» в зростаючій людині, на розкриття її «другої природи», спонуканої душевним станом, і, крім того, дає широкий спектр варіантів впливу мистецтва за необхідності щось «закарбувати» в естетичному досвіді

старшокласників. Метод дозволяє сформувати у школярів узагальнене уявлення про мистецтво в усьому його жанровому розмаїтті, єдності змісту й форми як генетично й історично обумовлений процес художнього відображення навколишнього світу. Художньо-синкретичне узагальнення інформації допомагає учням зрозуміти всеосяжність мистецтва, що втілює духовний первень та естетичні ідеали людства, осмислити його як особливий духовний прояв діяльності людини в суспільному житті.

Метод інтуїтивного передбачення мистецьких подій, коли, в одному варіанті, на основі провідної ідеї (смиислового «зерна») будь-якого твору мистецтва (музичного, образотворчого, танцювального, театрального тощо) школярі відтворюють прообрази його майбутнього розвитку (зіставлення, зіткнення тощо). В іншому варіанті інтуїтивне передбачення стосується можливих трансформацій світу мистецтва в цілому, його траєкторії розвитку в плані жанрів, стилів, засобів виразності, форм та ін. Особливе значення тут має змістовий аспект майбутніх творів мистецтва, можливість застосування інформаційних і комунікаційних технологій під час їх створення і трансляції, співвідношення традицій і новаторства в різних видах мистецтва, втілення з допомогою сучасних музичних електронних інструментів тощо. Даний метод дозволяє учням зробити висновок щодо культурно-історичного значення художньої культури людства, але найголовніше – учить «дивитися вперед», визначаючи ефективні шляхи свого особистісного та художнього розвитку.

Приєм асоціацій (на основі застосування літературних фрагментів або творів живопису, відеозаписів балетів тощо), виходить з притаманної мистецтву загалом особливості породжувати у свідомості людини явища, похідні від сприймання ідей, образів, слів. Дія прийому ґрунтується на «автоматичному виклику» прихованих у психіці людини й закріплених минулим досвідом зв'язків (подібних, контрастуючих або суміжних). Асоціації, викликаючи схожі, суміжні або контрастні стани, мають ще одну характерну особливість – розімкнуті кордони впливу на людину, оскільки за сказаним у слові, пластичі, ритмі, інтонації, кольорі тощо залишається невисловлене. І в цій недомовленості полягає найпотужніше джерело глибоких, істинно людських роздумів, духовних та емоційних переживань.

Такий прийом допомагає учням наблизитися до розуміння природи самого художнього образу, його народження та втілення в конкретному виді мистецтва з допомогою специфічних виражальних засобів. Встановлення зв'язку між особистим досвідом, індивідуальним баченням світу художника-творця і безпосереднім твором мистецтва обертається для «тих, хто входить у

мистецтво», осягненням піднесеного і безликого в художній культурі людства.

Приєм «невербального емоційного відгуку» полягає в тому, що учні висловлюють своє враження від твору одного виду мистецтва за допомогою виразних засобів будь-яких інших видів мистецтв. Так, учні можуть «відгукнутися» на прослуханий музичний, зокрема вокальний, твір хореографічною композицією, малюнком, пластичним рухом тощо. А враження від твору живопису висловити звучанням голосу або будь-якого інструмента, позою, жестом. Даний прийом сприяє концентрації уваги учнів на елементах, що мають особливу художню та емоційну значущість, коригує та поглиблює сам процес сприйняття мистецтва в цілому, спонукає до іншого, більш осмисленого розуміння особливостей змісту й форми конкретного твору.

Приєм «художнього колажу» заснований на уявленні про колажі як поєднання стилістично чужих і неоднорідних фрагментів твору мистецтва (образотворчого, музичного, танцювального, екранного тощо). Обравши найвиразніші з погляду учнів елементи, можливо вибудовувати різні версії твору мистецтва, здійснювати його інтерпретації в стильовому (відповідно до певних видів мистецтва) та естетичному різноманітті (трагічне і комічне, високе і низьке, прекрасне і потворне, драматичне, героїчне). Приєм колажу передбачає також і відображення художньо-образного змісту твору (пропонованого вчителем або самостійно обраного учнями) засобами виразності різних мистецтв (екрана, театру, живопису, танцю та ін.). Це допомагає учням наблизитися до розуміння логіки руху мистецьких подій та їх загальних закономірностей у різних видах мистецтва.

Можливості викладання мистецтва в школі XXI ст., особливо за наявних технічних засобів, надзвичайно високі, і тим відповідальніша роль усіх і кожного, хто має справу з «впливом мистецтва» на духовну сферу зростаючої людини, юного музиканта, художника або майбутнього професіонала в цій галузі, котрий робить перші кроки. Тим більше, що «є в мистецтві такі речі, про які сказати не можна. Доходиш до якоїсь межі... і знаєш, що за цим... лежать ще неосяжні простори; що є на цих просторах, пояснити немає можливості. Не вистачає людських слів. Це переходить в царину невимовляваного почуття ... » [2, с. 287].

ЛІТЕРАТУРА

1. Давыдов В. В. Лекции по общей психологии : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М. : Изд. центр «Академия», 2005.

2. Маска и душа // Федор Иванович Шалапин: Том первый : Литературное наследие. Письма. И. Шалапина. Воспоминания об отце. – М. : Искусство, 1957.